

УДК 165.173+165.191

Мирослава Кругляк,
кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

НАУКА І НЕНАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ

Kruglyak Myroslava. Science and Unscientific Cognition: Problem of Cooperation.

The article is devoted to interrelation of science and non-scientific knowledge. The variety of forms of non-scientific knowledge is described and it is shown that some of them such as casual knowledge and common sense supplement science while other are antiscientific or pseudoscientific, such forms are strongly opposite to science thought some of them imitate science.

Keywords: science, non-scientific knowledge, anti-science, pseudo-science.

Кругляк Мирослава. Наука и ненаучное познание: проблема взаимодействия.

В статье анализируются отношения науки и ненаучного познания. Показывается разнообразие форм ненаучного познания: если некоторые из них, такие как повседневное знание и здравый смысл, скорее дополняют научное, то антинаучное и квазинаучное знания противостоят науке, хотя много учений этого типа мимикрируют под научное знание.

Ключевые слова: наука, ненаучное знание, антинаука, псевдонаука.

Наукове пізнання традиційно є головним об'єктом дослідження епістемології. Зазвичай воно розглядається як найрафінованіший вияв пізнання, а інші способи тлумачаться як менш надійні, які можуть у кращому разі слугувати доповненням до наукового знання, а в багатьох випадках взагалі суперечать науковому підходу. Намагання відділити наукове знання від позанаукових нашарувань знайшло своє втілення у завданні демаркації. Проблема демаркації була однією з найактуальніших для позитивізму 20-х—30-х рр. ХХ ст., однак у середині ХХ ст. стало очевидно, що знайти надійного критерію демаркації не вдається. Це супроводжувалось тим, що наука дедалі менше розглядалась як самодостатня система, підкреслювалась роль позанаукових чинників її у розвитку. У своїй радикальній формі цей підхід яскраво представлений у П. Фесрабенда. Однак це вело до розмивання меж науки, яке не задовольняло ні наукове співтовариство, ні суспільство загалом, адже наука є не лише пізнавальною діяльністю, а й одним із найважливіших засобів задоволення суспільних потреб. Виникла необхідність поновому переосмислити специфіку наукового пізнання і співвідношення науки та позанаукових форм.

Слід зауважити, що при класифікації форм пізнання, які існують поза межами науки, не існує чіткої термінології.

Так, О. А. Івін¹ визначає паранауку як вчення, які існують за межами науки, але пов'язані з нею певною спільністю тематики чи методології. До паранауки належать недостатньо обґрунтовані концепції, побутові узагальнення, що спираються на практичний досвід, парапсихологія, віталізм, механіцизм тощо. Деякі з паранаукових вчень згодом можуть стати частиною наукового знання. Натомість до псевдонауки, згідно з О. А. Івіном, належать концепції, які в принципі несумісні з наукою, тобто які відверто суперечать вимогам наукового методу. Типовими прикладами є «окультурні науки», такі як алхімія, астрологія, хіромантия тощо. Хоча досить часто поняття «паранаука» вживається в ширшому сенсі, охоплюючи і псевдонауку, однак їх варто розрізняти, адже паранаука в дечому подібна до науки, тоді як псевдонаука є протилежністю науки. Загалом, відношення між наукою, паранаукою і псевдонаукою О. А. Івін характеризує таким чином: «Між наукою і псевдонаукою є проміжна область — паранаука»². Схожого підходу дотримується Т. І. Ойзерман, розрізняючи позанаукове знання (як таке, що перебуває за межами науки і може згодом увійти в царину наукового) і ненаукове чи антинаукове (яке суперечить науковому)³. Хоча тут використовуються інші терміни, однак зберігається розрізнення пізнання, яке перебуває за межами науки, і пізнання, яке протистоїть чи прямо суперечить науковому. Натомість автори монографії «Наука і квазінаука»⁴ вживають поняття паранауки, лженауки і псевдонауки як синоніми, які позначають діяльність, що претендує на статус науки і використовує наукову термінологію, але разом з тим відкидає норми і стандарти, які характерні для науки⁵. Дещо ширшим є поняття квазінауки, яке охоплює крім уже зазначених паранауки (псевдонауки, лженауки) ще й наукові фальсифікації та квазінаукову міфологію (віру в НЛО, полтергейста тощо). Але загалом автори зазначеної монографії акцентують саме на протилежності наукового і квазінаукового (пара- лже- псевдонаукового) пізнання. Однак поряд із вченнями, які мімікрують під наукове пізнання, будучи по суті несумісним із вимогами до науки, чи відверто заперечують науковий підхід, варто все ж виділяти і пізнання, яке не суперечить науковому підходу, але не задовольняє повністю його вимог. Хоча між цими двома типами не завжди

¹ Івін О. А. Современная философия науки. — М.: Высшая школа, 2005. — С. 12—13.

² Там само. — С. 13.

³ Ойзерман Т. И. Философия как единство научного и вненаучного познания // Разум и экзистенция: Анализ научных и вненаучных форм мышления — СПб.: РХГИ, 1999 — С. 41.

⁴ Наука и квазинаука / Найдыш В. М., Гнатик Е. Н., Данилов В. Н. и др. / Под ред. В. М. Найдыша. — М.: Альфа-М, 2000. — 320 с.

⁵ Там само. — С. 8, 113.

можна провести чітку межу (так, на відміну від підходу О. А. Івіна, у згаданій монографії «Наука і квазінаука» парapsихологія відноситься до псевдонаукового пізнання), але розрізнення між ними все ж досить суттєве, оскільки в одному випадку йдеться про пізнання, що принципово суперечить науковим процедурам, тоді як в іншому — про пізнання, яке поки що не відповідає науковому, але в принципі йому не суперечить і декотрі елементи якого згодом можуть стати частиною наукового знання.

Загалом, можна запропонувати таке термінологічне уточнення. Для позначення будь-якого пізнання, яке відрізняється від наукового, варто вживати термін «ненаукове», оскільки префікс -не може вказувати як на те, що пізнання просто відрізняється від наукового, так і на пізнання, що суперечить науковому. Щодо пізнання, яке не суперечить науковому, хоч і перебуває за його межами, мабуть, найдоречніше використовувати термін «позанаукове», адже тут йдеться про пізнання, яке відбувається поза межами науки, але не протилежне їй. Натомість у понятті «антинаукове» яскраво виражена протилежність щодо наукового — тож цим поняттям варто позначати ті концепції, які спираються на норми і принципи, що відверто суперечать науковим. Разом з тим, значна частина цих концепцій не декларують відверто свою принципову відмінність від науки, а радше намагаються мімікрувати під неї. На позначення таких концепцій варто використовувати поняття «псевдонаука», «лженаука», «квазінаука», адже відповідні префікси вказують саме на намагання видавати за науку те, що нею не є. Поняття ж «паранаука» є досить неоднозначним, адже префікс параможє вказувати як на суміжність (в цьому значенні «паранаука» вживається в О. А. Івіна), так і на відхилення, відступ (досить часто «паранаука» вживається саме як синонім до «лженауки» чи «псевдонауки»), тож через таку двозначність його доречно було б уникати.

Окресливши різні типи ненаукового пізнання, тепер звернемося до його детальнішого аналізу.

Одна з важливих форм позанаукового пізнання представлена здоровим глуздом і пов'язаним із ним повсякденним знанням. Це знання визначається як «...знання життєво-практичне, яке не набуло строгого концептуального, системно-логічного оформлення, яке не вимагає для свого засвоєння і передачі спеціального навчання і підготовки і є загальним позапрофесійним надбанням усіх членів суспільства»⁶.

Повсякденне знання в історичному розвитку передувало науці, до виникнення науки саме в його межах здійснювалось раціональне пізнання, відбувалось накопичення і осмислення

⁶ Пукианский Б. Я. Обыденное знание: Опыт философского осмысления. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1987 — С. 24.

досвіду, формування пізнавальних процедур. Відносно сучасної науки повсякденне знання з логіко-гносеологічної точки зору можна розглядати як недосконале наукове. Ті його складові, які не суперечать науці, постають як знання, що існує в популярній формі і використання якого може бути виправданим у діяльності пересічної людини. Переважно це практичні знання, стихійні узагальнення досвіду, які не набули наукового оформлення. До того ж деякі компоненти наукового знання можуть входити в повсякденне: певний набір наукових знань, які містяться в курсі шкільної програми, засвоюються кожною людиною і стають складовими повсякденного знання.

Але повсякденне знання може й суперечити науковим даним, прикладом цього є хибні стереотипи, деякі з яких дуже поширені в суспільстві. За критерієм очевидності наукове знання може навіть програвати повсякденним уявленням, які видаються пересічній людині більш зрозумілими, а отже й слушними порівняно зі складними контрінтуїтивними теоріями. В цьому криється небезпека, адже іноді здоровий глузд може вести хибним шляхом. Одна з причин цього — значно більша терпимість повсякденного знання до нечіткості і суперечності. Скажімо, в фольклорі, який є одним із найяскравіших виражень здорового глузду, можна знайти приказки, одна з яких суперечить іншій (наприклад, «Де багато господиень, хата не метена» / «Одна голова добре, а дві — краще»), а це веде до того, що в конкретній ситуації здоровий глузд може давати засоби для підтримки обох суперечливих альтернатив⁷.

Повсякденне знання зазвичай має рецептурний характер, у ньому значно меншою мірою, порівняно з науковим, використовується обґрунтування, і це обумовлює широкі можливості для існування в такому знанні поряд з раціональними способами дій і нерациональних — наприклад, забобонів чи прикмет.

Однак повсякденне знання містить важливий практичний компонент. Здоровий глузд спирається на емоційний інтелект, практичний досвід тощо, які мають велике значення для успішної діяльності. Причому майстерність, яка не зводиться до суто інтелектуально-логічних процедур, має велике значення і в науці, особливо це підкреслював М. Полані. Неявне знання, «чуття» дослідника відіграє важливу роль при пошуку шляхів вирішення проблеми, визначення того, у якому напрямку варто працювати, які гіпотези варті уваги. Таке чуття вченого спирається не тільки на формальне знання, а й на здоровий глузд.

⁷ Майерс Д. Социальная психология / Пер. с англ. — СПб.: Питер, 1996. — С. 43—44.

У практичній діяльності при постановці завдань і підведенні підсумків домінують логіко-вербальні чинники, а при безпосередньому виконанні — мислять діями, тут значну роль відіграють позасвідомі процеси. Причому під час практичних дій рефлексія може заважати, наприклад, циркачам⁸. Зайва зосередженість на аналізі і порівнянні альтернатив може вести до нерішучості, зрештою навіть паралізувати діяльність.

Тож саме по собі опанування інтелектуально-логічних процедур і широка ерудиція ще не є запорукою раціональної діяльності, адже самого знання раціональних правил не досить, потрібне ще й вміння їх застосувати. У зв'язку з цим важливо згадати розрізнення між мудрістю та розумом. Якщо розум як характеристика особистості асоціюється із суто теоретичною сферою, з логікою і з ерудицією, то мудрість можна визначити як «адекватний умовам і завданням певної діяльності прояв здатностей розуму»⁹. Така адекватність не задається лише ерудицією чи правилами логіки. Хоча мудрість часто спирається на розум, однак не зводиться до нього — для формування мудрості недостатньо суто інтелектуальної підготовки, потрібне ще й «чуття», яке часто спирається саме на досвід, отриманий у повсякденні. Більш того, хоча найрафінованишим вважається теоретичне мислення, з його чіткістю, строгістю і послідовністю, однак з точки зору психології воно є більш простим порівняно з практичним. «Психологічні дослідження показують, що практичне мислення (а повсякденне мислення є неспеціалізованим різновидом останнього) нерідко виявляється складнішим за своїми психологічними механізмами, ніж теоретичне»¹⁰.

Варто також зауважити, що різні науки неоднаково мірою дистанційовані від повсякденного знання. Соціальні та гуманітарні науки до нього ближчі, ніж природничі. Це породжує проблему усвідомлення грані між науковим дослідженням і дилетантизмом. Пересічна людина не завжди може відрізнити наукову працю від ненаукової. Декотрі явно дилетантські праці з історії чи мовознавства сприймаються багатьма читачами-неспеціалістами як наукові, в яких міститься надійне знання. Так само, соціологічні опитування іноді здійснюються любителями, які навіть не усвідомлюють неадекватність свого підходу.¹¹ Такого типу «дослідження» нерідко апелюють до здорового глузду і повсякденного до-

⁸ Щавелев С. П. Практическое познание: Философско-методологические очерки. — Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1994 — 232 с.

⁹ Там само. — С. 124.

¹⁰ Пукцианский Б. Я. Обыденное знание: Опыт философского осмысления. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1987 — С. 95.

¹¹ Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій / 2-е вид., доповн. — К.: Ін-т. соціології НАН України, 2007 — С. 12—13.

свіду читача, породжуючи ілюзію достовірності, хоча, як зазначалось вище, здоровий глузд далеко не завжди вберігає від помилок.

При відношенні повсякденного знання і природничих наук постає інша проблема — глибоко спеціалізоване знання в цих галузях зазвичай малозрозуміле дилетантам, тож іноді шарлатани спекулюють на неясності, створюючи термінологію, яка за формою схожа на наукову, однак насправді не має стосунку до науки (прикладом може бути саєнтологія). Віддаленість від повсякденного досвіду веде до того, що здоровий глузд не може забезпечити надійних орієнтирів щоб визначити, за якою концепцією стоїть наукове знання, що надто складне для відображення в термінах повсякденного, а за якою — просто безглуздя.

Разом з тим, здоровий глузд не є цілком незалежним від досягнень науки, адже він може еволюціонувати під впливом наукового знання «Існують підстави вважати, що очевидність для здорового глузду механіки Ньютона є скоріше результатом психологічної звичності, пов'язаної з включенням її в програми шкільного навчання»¹².

Наукові концепти нерідко проникають у сферу повсякдення, хоча й набувають значення, яке може досить відрізнитись від первісного. Наприклад, такі поняття як «стрес», «енергія», «екологія» тощо ввійшли до повсякденного вжитку, хоча їхнє розуміння в повсякденні інше, ніж значення відповідних термінів у науці. Це також може слугувати джерелом плутанини і вести до викривленого усвідомлення змісту наукових знань пересічними людьми. Тож при популярному викладі наукових результатів вчені мають усвідомлювати можливість хибного розуміння і стежити за тим, щоб спрощення не ставало викривленням.

Загалом між повсякденним і науковим знанням частіше спостерігається взаємодоповнення, ніж конфлікт. Це влучно відмітив Д. Кемпбелл «Наука в кінцевому підсумку вступає в суперечність з деякими положеннями здорового глузду, але вона робить це, лише довіряючи більшій частині іншого повсякденного знання»¹³. Однак між ними існують і розбіжності: іноді здоровий глузд вводить в оману, в такому разі наукове знання дозволяє виявити хиби в повсякденному; а іноді надмірне теоретизування паралізує практичну діяльність, в такому разі саме здоровий глузд є засобом збереження раціональності.

Значно проблематичніша картина вимальовується при аналізі співвідношення науки і псевдонаукових чи антинау-

¹² Пукшианский Б. Я. Обыденное знание: Опыт философского осмысления. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1987. — С. 123.

¹³ Кэмпбелл Д. Т. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях. — М.: Прогресс, 1980. — С. 245.

кових вчень. Значна частина таких учень так чи інакше заторкує проблеми окультизму, надприродних явищ. У відношенні окультних вчень до науки можна простежити різні тенденції.

Одна з них передбачає, що окультне знання принципово відрізняється від наукового, а наукові засоби в принципі не можуть бути застосовані до об'єктів цього знання. Такий розрив з наукою дозволяє створити нішу, вільну від наукової критики. При цьому досягнення науки зазвичай не заперечуються, однак вказується на їх недостатність: представники окультних знань торкаються питань, які залишаються за межами наукового розгляду (наприклад, потойбічне життя), або претендують на вирішення проблем, які не спроможна вирішити наука (зцілення хвороб, перед якими офіційна медицина наразі безсила). Таке знання часто овіяне ореолом таємничості, що інтригує, викликає інтерес, адже обіцяє відкрити світ, який контрастує із раціональністю і рутиною в повсякденному житті. Світоглядна настанова споживачів окультного знання такого типу ускладнює його раціональну критику. «Науковці дев'ятнадцятого століття і початку двадцятого століття всіляко намагались спростувати спіритизм, але за допомогою природничонаукових понять, а це нікого з тих людей, хто вірив у спіритизм, не переконувало»¹⁴. Якщо людина налаштована на пошук ірраціонального, вона значною мірою залишатиметься глухою до раціональних аргументів.

Разом з тим деякі окультні вчення прагнуть до наукоподібності — створюється видимість використання наукових процедур, використовується термінологія, за формою подібна до наукової. Ця стратегія дозволяє скористатись авторитетом науки в суспільстві і довірою пересічних людей до наукового знання. «Як правило, чим далі конкретні форми знання знаходяться стосовно стандартної (тобто офіційно визнаної) науки на загальноприйнятій у сучасному суспільстві шкалі знань, тим більше прихильники таких конкретних альтернативних знань хотіли б, щоб ці знання були офіційно визнані суспільством як наука і наукові знання (таким процесам сприяє поглиблення демократичних процесів у сучасному світовому співтоваристві і в нашій державі зокрема)»¹⁵. Пересічній людині, що зіткнулась із такими вченнями, зазвичай важко виявити їх псевдонауковий характер, адже ця група вчень намагається мімікрувати під наукове знання. Представники псевдонауки не заперечують сучасної науки, а використовують її термінологію, однак терміни втрачають певний смисл, стаючи символами¹⁶.

¹⁴ Чорноморденко І. В. Проблема існування знання за межами науки: Монографія. — К.: КНУБА, 2005. — С. 109.

¹⁵ Там само. — С. 44.

¹⁶ Мякишев Г. Я. Наука и псевдонаука // Проблема ценностного статуса науки на рубеже XXI века. — СПб.: РХГИ, 1999 — С. 223—242.

Однак спільною рисою цих двох типів окультних вчень є те, що вони апелюють не до пізнання об'єктивного стану речей, а навпаки, до інтересів та бажань суб'єкта. Ця риса простежується вже в ранніх віруваннях, зокрема магії. Первісні люди вдавались до магічних дій коли стикались з проблемою, вирішення якої не могли досягти природним чином. За умов небезпеки магія пропонувала квазівирішення, яке, не вирішуючи проблему, тим не менш, сприяло згуртованості племені, створювало хоча б ілюзію можливості впливу на загрозливі обставини. Таким чином, магічна діяльність була спрямована не на саму проблему, а на задоволення соціальних потреб «...шаман використовує колективну співучасть і як фактичну мету розглядає не лікування конкретного хворого, а задоволення емоційних та інтелектуальних потреб групи»¹⁷. Спрямованість на задоволення психологічних потреб — це одна із головних причин живучості вчень, заснованих на віруваннях. Тривалий час серед науковців панувала думка, що вірування поступово відімруть — їхні раціональні елементи будуть пояснені з наукових позицій і ввійдуть до складу наукового знання, тоді як інші елементи будуть відкинуті як помилки й забобони. Однак такий оптимізм виявився безпідставним — незважаючи на колосальний науковий прогрес, вірування не зникли і навіть спостерігається їх відживлення, хоча й в дещо змінених формах (прикладом може бути рух Нью Ейдж). Це обумовлено тим, що поки залишаються сфери діяльності людини, щодо яких немає надійного наукового пояснення, завжди залишатиметься місце для магічних вірувань. «Сутність магії виявилась в її принциповому межуванні з наукою і практикою: там, де практика не досягла певної регулярності, а наука не забезпечує переконливого пояснення, завжди знаходиться місце для магії. А оскільки природа невичерпна, а наука і практика завжди історично обмежена, то й магії судилося вічне життя»¹⁸. Однак не слід забувати, що тут йдеться про квазівирішення проблем. Особливо гостро це простежується на прикладі альтернативної медицини — звертаючись до екстрасенсів чи народних цілителів, людина часто втрачає не лише кошти, а й час, тоді як хвороба прогресує.

Хоча псевдонаукові вчення часто розглядаються як вияв неадекватного пізнання, як зумовлені невіглаством, однак варто зауважити, що декотрі псевдонауки, зокрема астрологія,

¹⁷ Касавин І. Т. Магия: ее мнимые открытия и подлинные тайны // Критический анализ ненаучного знания. — М.: Изд-во ИФАН, 1989. — С. 41.

¹⁸ Касавин І. Т. Магия и творчество: теоретико-познавательный поход // Разум и экзистенция: Анализ научных и вненаучных форм мышления. — СПб.: РХГИ, 1999. — С. 178.

передбачають опанування досить великої кількості знань, тож недоречно вважати псевдонауки результатом лише невігластва. Відмінності між науковим і псевдонауковим знанням полягають не стільки в обсязі знання, скільки в самому пізнавальному підході.

Наукове знання спрямоване на вирішення технологічних проблем, псевдонаукове — на вирішення екзистенційних¹⁹. Наука намагається пізнати об'єктивний стан справ, і хоча наукове пізнання не є цілком вільним від суб'єктивного чинника, однак науковці намагаються контролювати власну суб'єктивність і по змозі уникати викривлень, зумовлених нею. Натомість псевдонаукове пізнання виходить зі світогляду, бажань, сподівань суб'єкта, створюючи картину реальності, яка була б підлаштована під очікування і прагнення суб'єкта. В цьому криється психологічна привабливість псевдонаукових учень для людей з недостатньо розвиненою рефлексією — картина, яку пропонують ці вчення, часто розглядається як зрозуміліша і суб'єктивно більш задовільна порівняно з науковою. Тож досить популярний прийом в псевдонаукових працях — аргумент «до публіки».

Аргумент «до публіки» широко використовується, наприклад, прихильниками уфології, які спекулюють на загадковості явищ, на недовірі до вчених і державних структур, які вони представляють, зрештою, на складності наукових теорій, у яких нефахівці нездатні розібратись²⁰. Особливо яскраво спекуляція квазінаукових учень на бажаннях публіки проявляється у працях псевдоісториків — зазвичай ці праці обслуговують певну міфологічну картину світу, факти подаються вибірково, і зрештою аргументація будується на ціннісній основі: в працях квазіісториків «...докази явно чи завуальовано звертаються до ціннісних характеристик реконструкції минулого, і врешті-решт ведуть до відновлення архаїчної (міфологічної) картини соціального світу: «хороші — Ми», «погані — Вони»²¹. Спроби ж раціональними засобами показати безпідставність побудов псевдоісториків не завжди мають успіх, адже псевдоісторики намагаються перевести дискусію в ціннісно-ідеологічну площину, зображаючи опонентів як представників «ворожої» ідеології, підміняючи проблему аналізу фактів питанням «кому вигідно?».

Намагання підлаштуватись під запити суспільної думки характерне і для парамедицини — більша мобільність і менша бюрократизованість сприяє гнучкішому пристосуванню до на-

¹⁹ Чорноморденко І. В. Позанаукові знання і культуро творчий процес: Монографія. — К.: КНУБА, 2010. — С. 266.

²⁰ Наука и квазинаука / Найдыш В.М., Гнатик Е.Н., Данилов В.Н. и др. / Под ред. В.М.Найдыша. — М.: Альфа-М, 2008. — С. 179.

²¹ Там само. — С. 255.

строїв суспільства²². Парамедики намагаються публікуватись у популярній пресі, яка виходить значними тиражами, при цьому уникають дискусій із фахівцями.

Якщо наука має справу із пошуком загальних закономірностей, які відкриті для інтерсуб'єктивної перевірки, то для багатьох антинаукових вчень характерне підкреслення принципово індивідуального характеру досвіду носіїв окултного знання — так, екстрасенс претендує на володіння здібностями, які залишаються принципово недоступними іншим людям. На противагу відкритості і публічності наукового знання, містичне знання огорнене ореолом таємничості, засобом прилучення до нього виступає не доведення чи перевірка, а втаємничення, яке передбачає сприйняття на віру, і ускладнює прояви критичного підходу. До того ж така таємничість є ще однією з причин психологічної привабливості ряду псевдонаукових вчень — їхній езотеричний характер створює ефект елітарності, лестячи самолюбству людини, яка відчуває свою «обраність», посвяченість у знання, доступне небагатьом. Тож адепти таких вчень можуть вороже ставитися до самої ідеї публічного обговорення «таємних» знань.

Одна з найсуттєвіших відмінностей між науковим і псевдонауковим підходом полягає у наявності в науці саморефлексії. Науковці усвідомлюють обмеженість здобутого знання, вказують міру його надійності. Натомість псевдовченим такої інтелектуальної чесності бракує — вони охоче беруться за проблеми, які нездатні вирішити, при цьому питання надійності і обґрунтованості своїх методів вони зазвичай обминають. Одна з характерних ознак псевдонаукової літератури — замовчування проблемних моментів, неуспіхів власного підходу. Тоді як в наукових працях вказуються не лише переваги, а й недоліки пропонованих концепцій, причому свідоме замовчування «незручних» фактів розглядається як порушення вимог наукового дослідження.

Звідси впливає і відмінність у способах аргументації в наукових і псевдонаукових дискурсах. Наука тяжіє до принципу фальсифікації, формулюючи умови, за яких теорія може виявитись спростованою. В наукових працях визнаються не лише переваги, а й проблемні місця певної теорії, не замовчуються ті явища, які певна теорія не може пояснити. Псевдонаукові ж вчення часто не передбачають можливості власного спростування, їхня аргументація будується на принципі лише верифікації, коли підбираються тільки ті випадки, в яких застосування цих вчень було успішним. До того ж псевдонаукові вчення вирізняє розпливчастість, нечіткість — наприклад, астрологічні прогнози зазвичай настільки загальні, що можуть

²² Наука и квазинаука / Найдыш В.М., Гнатик Е.Н., Данилов В.Н. и др. / Под ред. В. М. Найдыша. — М.: Альфа-М, 2008. — С. 200—201.

бути застосовані до переважної більшості людей, незалежно від їхнього знаку зодіаку. Ще одна з причин проблематичності перевірки полягає в тому, що псевдонауки іноді мають справу із маловивченими явищами, твердження щодо яких важко перевірити (а значить, і спростувати) за допомогою наявного досвіду.

Разом з тим варто зазначити, що протилежні риси науки і псевдонауки не є абсолютними, ситуація ускладнюється тим, що реальна практика наукових досліджень не завжди відповідає ідеалу науковості, і аргументи на кшталт «до публіки» чи «ad hominem» іноді присутні і в наукових працях — у загостреному вигляді це висвітлив П. Фесрабенд. Однак наукове дослідження повинно принаймні орієнтуватись на взірець, що вберігає від явних відхилень, тоді як псевдонаукові вчення або чітко не декларують свій ідеал, будучи суто кон'юнктурними, або мімікрують під інший ідеал.

Стаття надійшла до редакції 05.11.12